

УДК 821.162.1.09-13:821.161.2.09

Daryna Slipczuk

ORCID: 0000-0002-4973-4553

MITOLOGIA STEP W POEZJI JÓZEFA BOHDANA ZALESKIEGO (Z MARIĄ W TLE)¹

Abstrakt. Artykuł analizuje obecność i funkcję mitu stepu w poezji Józefa Bohdana Zaleskiego, jednego z czołowych przedstawicieli „szkoły ukraińskiej” w literaturze polskiego romantyzmu. Ukazuje się, w jaki sposób step staje się przestrzenią symboliczną: miejscem geograficznym, geopolitycznym, pamięci historycznej, mistycznym etc. W tle pojawia się poemat Maria Antoniego Malczewskiego, której poetycka wizja Ukrainy może stanowić kontekst dla rozumienia Zaleskiego.

Słowa kluczowe: mit, romantyzm, „szkoła ukraińska”, Kozak, step, geopoetyka.

Nota o autorze: Daryna Slipczuk, doktorantka Instytutu Literatury im. Tarasa Szewczenki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

E-mail: darynaslipchuk@gmail.com

Дарина Сліпчук

МІФОЛОГІЯ СТЕПУ В ПОЕЗІЇ БОГДАНА ЗАЛЕСЬКОГО (НА ТЛІ «МАРІЇ»)

Анотація. Стаття аналізує присутність і функціонування міфу степу в поезії Богдана Залеського, одного з провідних представників «української школи» польської літератури романтизму. Показано, як степ постає символічним простором: географічним, геополітичним, простором історичної пам'яті, містичним тощо. На тлі цього з'являється поема «Марія» Антонія Мальчевського, якої поетичне бачення України може слугувати контекстом для розуміння творчості Залеського.

¹ Artykuł powstał na podstawie referatu wygłoszonego podczas V Sympozjum im. Zofii Trojanowiczowej Temat ukraiński w literaturze. Od romantyzmu do współczesności (Poznań, 7–9 IV 2025).

Ключові слова: романтизм, «українська школа», козак, степ, геопоетика.

Інформація про автора: Сліпчук Дарина Євгеніївна, аспірантка Інституту літератури НАН України.

Електронна адреса: darynaslipchuk@gmail.com

Daryna Slipchuk

MYTHOLOGY OF STEPPE IN JÓZEF BOHDAN ZALESKI'S POETRY (WITH MARIA IN THE BACKGROUND)

Abstract. *The article studies the formation and functions of the myth of the steppe in the poetry of Józef Bohdan Zaleski, one of the leading representatives of the so-called "Ukrainian school" in Polish Romantic literature. The analysis situates Zaleski's poetic imagination within the broader 19th-century Polish discourse on Ukraine initiated by Antoni Młczyński's Maria. Following E. Kasparski's concept, Maria opened a new phase in the Polish reflection on Ukraine, introducing the mythic, cultural, and moral dimensions of the region. The paper addresses how the idea of the steppe developed from a geographical and ethnographic image into a mythopoetic symbol of freedom, memory, and spiritual continuity. The research applies a comparative and contextual approach, juxtaposing Zaleski's and Młczyński's representations of Ukraine with critical interpretations by E. Feliksiak, E. Kasparski, and W. Hnatiuk. Textual analysis focuses on recurring motifs—grave, spirit (Duch), steppe plants (nature), poet (pieśń), that form a system of poetic symbols revealing different layers of meaning: historical, religious, and metaphysical. While Młczyński's steppe in Maria reflects the allegorical "theatrum mundi" of the Polish-Ukrainian past, Zaleski transforms it into a personal and Cossack myth. His vision of the "steppe of graves" symbolizes the rebirth of what cannot die—the human spirit, dignity, and the idea of statehood. The poet's lyrical self appears as an heir to both Christian and Pagan traditions, awaiting inspiration from the "Duch od stepu," understood as a metaphor for poetic and national awakening.*

Zaleski's Romantic myth of the steppe reveals the ambivalence of Romantic consciousness: nostalgia for a lost homeland combined with the search for a transcendent homeland in art. The steppe becomes both the homeland of the Cossacks and the meeting ground of cultures, thus reflecting the multilayered identity of the region. The study concludes that the myth of the steppe functioned as a medium of cultural memory and an instrument of reconciling divided historical narratives. By transforming the collective myth into a personal spiritual experience, Zaleski ensured the

continuity of Romantic mythopoesis and preserved the Ukrainian landscape as a space of his poetic revelation.

Key words: myth, Romanticism, "Ukrainian school", Cossak, steppe, geopoetics.

Information about author: Daryna Slipchuk, PhD student, Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine.

E-mail: darynaslipchuk@gmail.com

Kim był Malczewski dla Zaleskiego? Mazanowski oraz później Tretiak mu do wtoru, świadczą, że zapewne poznał Antoniego Malczewskiego osobiście w warszawskich kołach literackich, złożył mu w liście wyrazy zachwycenia jego "Marią". Później to on nazwie się jego "spółukraińskim śpiewakiem młodziutkim", i będzie twierdził, że "Kozakiem bowiem u niego się zwałem".

Bardzo wyraziście i prorocze brzmią słowa, jakie Zaleski przypisał Malczewskiemu o sobie:

*Ej, tyś tu tabun przypędził, kozacze,
I tęsknisz nazad w step zasumowany! [8; s. 311]*

Niby już wiedział, że w ostatnich latach rzeczywiście będzie przywracał ku stepowi, lecz tylko w twórczości, ale mowa o tym będzie mowa nieco później.

Dlaczego mówimy o mitu. Rozmowa o mitu musi zaczynać się od tendencji do ujęcia Ukrainy w literaturze polskiej tego okresu. E. Kasperski ujmuje Marię jako zaczynacielkę tej rozmowy, która przedstawiała świeży pogląd na podejmowaną kwestię. Ale wizerunek Ukrainy nie był jednolity. Ówczesni krytycy zauważyli i określili "Ukrainę hajdamacką" S. Goszczynskiego, "Ukrainę kozacką" J. B. Zaleskiego (którą później A. Witkowska i R. Radyszewski rozszerzą do "kozacko-arkadyjskiej"), zaś "Ukrainę polską" (polsko-szlachecką) A. Malczewskiego. Każda z tych wejrzeń przedstawia jakąś ze stron – operując, bez wątpienia, bogatym językiem poetyckim i wiedzą kulturalną, kanwy historycznej, znajomość z regionalną – z narzuceniem swojej wizji, co jednak nie było rzeczywistą całością, a punktem widzenia oddalonym w czasie i przestrzeni.

Romantyzm był epoką obalenia mitów i państw, niespełnionych marzeń i oczekiwań, oraz kreowania zupełnie nowych tych wymienionych rzeczy. Do tego, oczywiście, przyczynił wzrost świadomości narodowej, co skutkowało niską ruchów narodowyzwoleńczych. *“Toteż przed romantykami polskimi stanął już w 1 poł. 19 w. wyjątkowo trudny problem pogodzenia się z dążeniami Ukraińców do uzyskania kulturowej i narodowej podmiotowości. Ten problem stał się tym bardziej odczuwalny, że sami Polacy zostali w wyniku trzech kolejnych rozbiorów (1772-1793-1795) pozbawieni suwerenności i podmiotowości państwowej. Z Ukraińcami połączył ich wspólny los”* [4; s.13].

W przypadku Marii spostrzegamy, wg. Kasperskiego, melancholijne przyznanie się ku końcowi epoki Ukrainy szlacheckiej, co oznaczało niemożliwość dalszego pielęgnowania starej wizji i potrzeby wyrobienia nowej.

Zaczynając mówić o Zaleskim, warto przypomnieć jego wczesny okres twórczości i kształtowania głosu ukraińskiego (*Co mi tam! czyli Poranek starego myśliwca*, 1828). Opowieść w stylu gawędziarskim sugeruje dopiero wizerunek polskiego szlachcica, lecz dynamiczne tempo wiersza i wzmianki cech i atrybutów rysują kozaka, który będzie występował później w jego utworach – niepowstrzymany i pełny uczuć:

*W polu nudno, smutno w domu,
A więc na świat po kryjomu,
I jak w dumce, gdzieś przez lany,
Na Zaporoz, do Mazepy,
Pędzi Sokół rozkochany,
Pędzę, lecę – stepem w stepy
Za dziewczynę
Na ruinę.
Oślepiiony, lecę sam,
Co mi tam!* [8; s.73]

Pędzi on ze swojej szlacheckiej siedziby na łowy, jak chyba to robił jego sławny przodek-Kozak “jak w dumce” ukraińskiej do stolicy wolności kozackiej.

Step jako Ukraina. Prawdziwe obudzenie się za snu miało nadejść dopiero w XX wieku. E. Kasperski formułuje pytania zawarte w pierwszych wersach *Marii* Malczewskiego – “Gdzie pędzisz, Kozacze?” oraz “Czy chcesz użyć swobody?” – miały w rzeczywistości dużo głębszy wydźwięk, niż mogło się wówczas wydawać. Ich istotą było pytanie o przyszłość Ukrainy: “Dokąd zmierzasz, Ukraino?”, “Jaką drogę wybrałaś w historii?”, “Czy los prowadzi cię ku wolności?”. W epoce powstania *Marii* poeta jeszcze błędnie interpretował te pytania, wciąż żywiąc nadzieję na powrót Ukrainy pod władzę szlachty. Jednak to, co najważniejsze, to sam fakt, że te pytania zostały postawione.

Kontrast między obrazem szlacheckich mogił i “zwiędłych wieńców starej sławy” a dynamiczną, pełną życia sylwetką Kozaka z jego “zapaleń” i “radosnym błyskiem na twarzy” oddaje podskórne przeczucie nadchodzącego końca epoki szlacheckiej Ukrainy. Powieść poetycka *Maria*, która chciała wskrzesić “Ducha dawnej Polski”, wskrzesiła naprawdę uśpione w stepowych ruinach widmo konsekwencji polskiego panowania na terenach polskich i ukraińskich. U Zaleskiego metonimizacja stepu odbywała się na poziomie osobistym.

Step mogił. U Zaleskiego to bardziej atrybut więzi z przodkami, miejsce pokoju, medytacji, modlitwy (w poemacie “*Damian książę Wiśniowiecki*”), postrzegany ze znakiem +. U Malczewskiego zaś akcenty są nieco zmieszczone: mogiła jest świadectwem pobytu, szczątkiem, na który się ukazują, gdy się mówi “oni byli i są”. To znaczy, że pokąd mieści się w części widocznej *theatrum mundi*, postrzeganej przez mieszkańców fizycznych (żywych), dotąd jest dostępne podziemne królestwo Ducha dawnej Polski dla narodu. W obu autorów mogiła na stepie służy swoistym medium, chociaż u Zaleskiego nie jest tak wyrazista warstwa mistyczna, “podziemna”; u niego tą rolę pełni Wernyhora przemawiający do głównego bohatera. E. Feliksiak [2] słusznie twierdzi, że mogiła zapewnia powtórne wcielenie tego, co nie umiera (ludzkiego ducha), i tego, co nie da się wcielić (godność, państwo, przeszłość).

Step jako przestrzeń mistyczna. Obecne są elementy mitologii chrześcijańskiej: step może być próbą, oczyszczeniem (zesłanie jako wędrówka przez “stepową pustynię”). U Zaleskiego to swoista arkadia

kozacka (nie do pomieszania z arkadią wiejską). Dowodem na to postaje fakt, iż w stepie można odnaleźć kwiat paproci.

Step to przyroda, która przemawia ku poetowi wprost. Step nietypowy – „paprociowy» a zatem epifaniczny, mogący odkryć człowiekowi jego kwiat paproci-szczęście. U Zaleskiego przyroda przemawia zarówno chrześcijańskimi, jak i pogańskimi, o których mowa będzie później. W świetnej pracy Wiolety Wenerskiej „Zioła-dziwy...” [7], chodzi, że przyroda przemawia do podmiota lirycznego Zaleskiego „ustami” ptaków, roślin, żywiołami. Tak, „Lasze ptasze” uklęka przed mocą przyrody ukraińskiej, której jest wychowankiem.

Step jako źródło natchnienia. Step u Malczewskiego jest emitentem Duchu nie powiązanego wprost z poezją, ale Duchu ważnego dla polskiego poety pod względem narodowościowym. Jak widzimy, poeci polscy radzili sobie na obczyźnie, lecz bez istnienia ojczyzny, w jakiej potrzeba się zakorzenić, podobno jak w gruncie, powstałby problem istnienia właśnie polskiej literatury. Mit szlachecko-rycerskiej Ukrainy, przechowujący Duch dawnej Polski, okazało się żyznym gruntem dla powstania dzieła polskiej literatury.

Nieco innego spostrzegamy u Zaleskiego. Jego *Duch od stepu* o znaczeniu bardziej skupionym na samym poecie w poszukiwaniu korzeni swego przeznaczenia owocowało w mit osobisty. Wśród obfitości symboli zauważymy tu odmianę chrześcijańskiej Trójcy Świętej: Ukraina-matka, która urodziła i nauczyła pieśni; Duch od stepu, którego tajemnice jeszcze pozostaje do zbadania, oraz właśnie podmiot liryczny mający na celu inicjację dla stania się następnym piewcą ukraińskim. Posiada niezbędne nawyki i atrybuty (gęśli), więc z pokorą oczekuje na esłanie Ducha od stepu, którego uznaje za inspirację. W tej postaci łatwo poznać samego Zaleskiego, który od utworu do utworu powtarza idee o swojej misji.

Step jako miejsce pamięci historycznej. To strefa kontaktu szlachty i Kozaków, miejsce skomplikowanych relacji i wzajemnych wpływów. Mit stepu zawiera element zjednoczenia – ideę wspólnoty losów historycznych obu narodów. E. Feliksiak [2] podkreśla wielowarstwowość i wielonarodowość stepu u Malczewskiego, którego mieszkańcami i współtwórcami losów byli nie tylko Kozacy: step należał wszystkim.

Zaleski skupia się na Kozakach-Ukraińcach jako gospodarzach stepu, poniekąd odwiedzany przez Lachów-sojuszników lub Tatarów-wrogów. W. Hnatiuk dostrzega powtarzalność i systemność stepowo-kozackiej tematyki w poezji Zaleskiego [3; s. 442]: np. w “Zozuliczu” brzmi podsłuchana ludowa przypowieść “*Oj step – mój ojciec, Sicz moja matka*” – jak wiadomo, braćmi Kozakom w ujęciu Zaleskiego mogli być

Obaj poeci opowiadają to *ludowym sposobem*, to znaczy, za pomocą traw leczniczych. Zaleski przeplata wcześniejszych wspomnień dziecinnych z chaty znachora ze smutną alegorią końca życia całego państwa: od prywatnych przeżyć do losów swego narodu, od małych lat do nadchodzącej śmierci.

Ciężko wzdycha autor *Marii*, przypominając o minętych czasach: “*Tylko z mogił westchnienia i tych jęk spod trawy, / Co śpią na zwiędłych wieńcach swojej starej sławy.*” [5; s. 3]

W “*Prawdzicu stepowym*” Zaleski rozmyśla o losach zapomnianego piewcy, przewidując taki los dla siebie, prawie tym samym wizerunkiem:

Nie jemu pachnąć na stulecia
Z ołtarza słodko a wiośniano, –
On – skazan z resztą braci – kwiecia,
Na podeptanie i na siano.
[...]
Nie badaj bożej prawdy w sobie!
Lecz jak lubystek, macierzanka,
Wiej resztki woni swej po dobie
Z namogilnego w stepie wianka!

O nieprzypadkowej wzmiance roślin stepowych świadczy W. Wenerska: *lubystek* (lubczyk) całkiem zmienia swoją konotację kwiatu szczęścia i postaje tu symbolem snu wiecznego, kojarzy się z cmentarzem, a macierzanka, symbolizująca siłę i odwagę, wskazuje na to, co zostało w tym miejscu uśpione [7; s. 52].

W “*Dumce hetmana Kosinskiego*” Zaleski ujawnia i wrogich mieszkańców stepu. Tatarowie, zamieszkujący “po kryjomu”, są naturalnymi antagonistami dla wyczynów Kozaków z woli polskiego króla:

*Ho, ho, darmo — nigdy w stepie
Zdrad tatarskich nie prześlępię,
Jak się biją?
Gdzie się kryją?
Znam jak murza hord.*

....

*Oczuż pięknych żal się Boże!
Co płacz marny dziś pomoże?
Kiedy wola
Sejmu, Króla,
Każe w pole nam. [8; s.21-23]*

Step jest także polem bitwy, gdzie siłom Kozaków należy odzyskać zwycięstwo.

J. Tretiak [] postrzegał tu szczególną więź między starszym i młodszym poetą: Wacław Malczewskiego i Kosiński Zaleskiego posiadali podobne cnoty rycerskie, doceniane przez

Step jako kraj, za którym się tęskni. Zaleski nazywał siebie “piewcą stepowym”, i pozostał wierny swemu imieniu do końca życia. W “*Niewyśpiewanej*” po raz kolejny żałuje nie tylko swojego fizycznego odejścia w wieczność, ale także zapomnienia jako poety wraz ze swymi braćmi pióra. Znowu miejscem spoczynku wiecznego wybiera:

*Step – step bezbrzeżny znowu mnie około,
I mogił na nim piętrzy się bez liku,
Za pokoleniem bratnim schodzę z pola,
Zegnam swój zachód słońca w mogiłniku.
[...]*

*Młodości moja! bujna ongi trawo,
Dziwnie zapachłaś ku mnie zwiędłym sianem. [8; s.282]*

“W Oman żurawi” odlatuje poeta już pod koniec życia. Ostatnim życzeniem jego ducha jest zobaczyć z lotu ptaka kojarzonego zazwyczaj z Ukrainą... stepy, łąki, lasy ukaińskie, Dniepr oraz zamieszkujący na tych terenach wesoły naród.

Podsumować tu warto słowami Tretiaka: *“Tęsknota za ojczystymi stronami, która obudziła się w sercu poety już rok wcześniej i po raz pierwszy znalazła wyraz w Westchnieniu za rodzinną chatką, znacznie się pogłębiła pod wpływem bolesnych przeżyć – śmierci przyjaciela. [...] Jeszcze większy wpływ mogły mieć wrażenia wywołane lekturą Marii Malczewskiego – utworu, który przywołał w wyobraźni poety rodzinne stępy, skąpane w melancholijnym świetle czystej poezji”*. [6, s. 281]

LITERATURA (REFERENCES)

1. Feliksiak, E. (1997). *“Maria” Malczewskiego. Duch dawnej Polski w stepowym teatrze świata*. Białystok.
2. Feliksiak, E. (2005). Stepowe tropy i szyfry w *“Marii”* Antoniego Malczewskiego. *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*, 40, 79-85.
3. Hnatiuk, V. (2008). *Ukrains'ko-pol's'ka pravoberezhna romantychna literatura. Vybrani pratsi / Vidpov. red., uporiad. ta avtor peredmovy R. P. Radyshevs'kyi*. Kyiv: MP Lesia.
4. Kasperski, E. (2004). Mitopoetyka Ukrainy w polskiej poezji romantycznej (Malczewski, Mickiewicz, Słowacki). *Krymsko-Polskie Zeszyty Naukowe*, 1, 11-18.
5. Malczewski, A. (n.d.). *Maria. Powieść ukraińska* (oprac. A. Sekuła, D. Kowalska, J. Ujejski, M. Niedziałkowska). Retrieved from: <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/maria-powiec-ukrainska.pdf> (accessed: 18.09.2025).
6. Tretiak, J. (1911). *Bohdan Zaleski: do upadku powstania listopadowego 1802-1831: życie i poezja: karta z dziejów romantyzmu polskiego*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.
7. Wenerska, W. (2005). *Zioła-dziwy: z literackiego zielnika romantycznego*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Gabriel Borowski.
8. Zaleski, J. B. (1985). *Wybór poezji (Wstęp i oprac. B. Stelmaszczyk-Świontek; wybór i komentarz C. Gajkowska)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.